

TÜRKÇE SIFAT-FİİLLER*

Robert UNDERHILL
Çev.: Duygu Özge DEMİR*

Türkçede iki farklı tipte sıfat yan cümle yapısı vardır. Bunlardan biri (1)'de gösterilen tiptir:

(1) mekteb-e gid-en oğlan

Bu tip cümle aşağıdaki ana cümleden türetilmiştir:

(2) oğlan mekteb-e gid-er
-yön. -gen.

Burada öyle görünüyor ki sıfat-fiil eki *-en* ana cümledeki zaman eki *-er*'in yerini almıştır. Buna ek olarak, yapının “baş ad”ı, yani üst cümlede sıfat yan cümlesinin sağında yer alan *oğlan*, alt cümlede silinir.¹

Bu tip yapılarda kullanılabilen dört ek vardır. Fakat bu grubun fonetik olarak işaretlenmemiş üyesi daha sonraki örneklerimizde kullanacağımız *-En* (fonetik yan biçimleri *-en*, *-an*, *-yen*, *-yan*)² biçimidir.

Yine 2'den türeyen diğer sıfat yan cümle yapısı 3'te gösterilmektedir:

(3) oğlan-ın git-tiğ -i mektep
-ilgi -s.f. -3.k.

Yine öyle görünüyor ki sıfat-fiil eki *-tiğ* zamanın yerine geçmektedir ve *baş ad* alt cümleden silinmektedir. Ayrıca, bağımlı cümlelerin öznesi ilgi DURUMU alır ve

* Bu makalenin daha eski biçimleri Ekim 1970, Harvard Dilbilim Grubu ve Aralık 1970, Amerika Dilbilim topluluğu kış toplantısında okunmuştur. Eleştiri ve önerileri için Stephen R. Anderson, Susumu Kuno, Omeļjan Pritsak ve Engin Sezer'e ve yine veri üzerindeki bağımsız görüşleri için Sezer, Şinasi Tekin ve Ayşegül Underhill'e minnettarım.

* Araş.Gör.,Hacettepe Üniversitesi. Makale, Turkish Participles, adıyla *Linguistic Inquiry* 3, 1972: 87-99.dergisinde yayımlanmıştır.

¹ Zaman ve sıfat-fiil arasındaki denkleğin tam açık olmaması nedeniyle verilen bir sıfat-fiil yapısında ana cümlelerin zamanını tespit etmek her zaman mümkün olmamaktadır. Biz burada bu konu ile ilgilenmeyeceğiz.

² Standart Türkoloji çalışmalarına göre, ünlü uyumu ve ünsüz benzeşmesi kurallarından sonrasına kadar tam olarak belirtilmeyen parçaları göstermek amacıyla /D E I/ sembollerini kullanmaktayız. Yine standart çalışmalara göre, bu parçaların sesbilimsel açıdan ayırıcı olmadığına inanmamıza rağmen art ünlü yanındaki /g/ için “ğ” kullanmaktayız. Bu konuyla ilgili tartışmalar ve kuralların açıklamaları için bkz. Lees (1961) ve Zimmer (1965).

özneye kişi ve sayı açısından uyumlu bir iyelik eki sıfat-fiile eklenir. Elde edilen sonuç, *adlaştırma* gibi gözükmetedir: “çocuğun gitmesi ile ilgili okul”. Bu tip yapılarda kullanılabilen iki ek vardır ve bu karşıtlığın fonetik olarak işaretlenmemiş üyesi daha sonraki örneklerimizde kullanacağımız *-Dıg*’dır (bağlama göre on altı fonetik forma sahiptir).

Türkçenin çoğu geleneksel tanımlamaları, bu iki sıfat yan cümle yapısının kullanımındaki şartları kuramlaştırma girişiminde bulunmaz; ve aslında teşebbüs edilmiş her bir kuram için de düzenli olarak karşı örnek bulunmaktadır.³

En açık genelleme, *baş ad* ana cümlelerin öznesi olduğunda, *-En* tipi yapı ortaya çıkar, fakat eğer *baş ad* özne değilse, *-Dıg* tipi yapı ortaya çıkar. Böylece (2)’den türeyen (1)’de *baş ad oğlan* ana cümlelerin öznesidir, aynı zamanda (2)’den türeyen (3)’te, *baş ad mektep* ana eylemle bir yönelme ilişkisi içindedir. Bu genelleme yeterli sayıdaki DURUMdan oluşmaktadır, bundan dolayı *-En* tipi için “özne görevindeki sıfat-fiil” (ÖSF) ve *-Dıg* tipi için, tersine, “nesne görevindeki sıfat-fiil” (NSF) terimini kullanacağız.

Nesne görevindeki sıfat-fiil yapısının *baş adı* ana cümlelerin nesnesi olabileceği gibi eylem ile çeşitli zarflık ilişkiler içinde olabilir. Örneğin, *baş ad*, yön bildiren yönelme DURUMU ((I)’deki gibi), yön bildiren ayrılma DURUMU, “eylemi yönelme DURUMU alan” bir yönelme DURUMU, “eylemi ayrılma DURUMU alan” bir ayrılma DURUMU, yer veya zaman zarfı öbeği niteliğindeki bir ad ya da *ile* ilgeci alan eylemle ilişkili bir ad (birliktelik DURUMunda, fakat araç DURUMunda değil) olabilir.

Karşı örneklerin ilk grubu ana cümlede *baş adın* ilgi DURUMunda olduğu, İngilizcede ise düzenli olarak ilgi DURUMunun belirtilmesinde ilgi zamiri *whose’un* kullanıldığı durumları içerir.

(4) oğl-u mekteb-e gid-en adam

-3.k. -yön. -ÖSF

Bu, şuradan gelmektedir:

(5) adam-ın oğl-u mekteb-e gid-er

-ilgi -3.k. -yön. -gen.

Burada *baş ad adam*, özne görevindeki ad öbeğinin bir parçası olmasına rağmen, *adam* ana cümlelerin öznesi değildir; özne *oğul*’dur. Her ne kadar, özne görevindeki sıfat-fiil yapısı kullanılsa da, nesne görevindeki sıfat-fiil yapısının yerini tutması dilbilgisel değildir.

(6) *oğl -un -un mekteb-e git -tiğ -i adam

-3.k.-ilgi -yön. -NSF-3.k.

³ Bu konudaki en yeterli tartışmalar Lewis’te (1967, 260-263) ve Lee’nin değerlendirmesinde (1970, 132-135)’de yer almaktadır. Kissling (1960, 177-178) ve Kononov (1956, 444-446 ve 452-453) çok sayıda konuyla ilgili yararlı örnek sunmaktadır.

TÜRKÇE SIFAT-FİLLER

Edebi bir metinden alınmış bir örnek için (7)'yi inceleyin:

(7) ana-sı dağ-lar -da gez-en bir yılan yavru-su

-3.k. -ç.e.-bul. -ÖSF -3.k.

Bu, (8)'den türemiştir:

(8) yılan yavru-su -nun ana-sı dağ-lar -da gez-er

-3.k.-ilgi -3.k. -ç.e.-bul. -gen.

Baş ad, yılan yavrusu özne olmasa da burada özne görevindeki sıfat-fiil kullanılır.

Başka bir örnek (2) için:

(9) alt-ı cam ol-an kayık

-3.k. -ÖSF

İngilizcedeki *ne-silmesinin* Türkçe karşılığında çıkarılarak türetilmiştir:

(10) alt-ı cam ol-an kayık

-3.k. -ÖSF

(10)'un ana cümlesi (11)'dir:

(11) kayığ-ın alt-ı cam (-dır)

-ilgi -3.k. -bildirme

Tüm bu örneklerde, kendisi özne olmamasına rağmen, *baş adın*, öznenin niteleyeni olması açıktır. *Baş adın* öznenin dışında bazı adların niteleyeni olduğu durumu karşılaştırın:

(12) oğlan-ın mekteb-in -e git-tiğ-i adam

-ilgi -3.k.-yön. -NSF⁴

Bu, (13)'den türemiştir:

Oğlan adam-ın mekteb-in -e gid-er

-ilgi -3.k.-yön. -gen.

Burada nesne görevindeki bir sıfat-fiil yapısı gereklidir; buna karşılık gelen özne görevindeki sıfat-fiil yapısı en azından (12)'deki bağlamda olduğu gibi dilbilgisel değildir.

(14) *oğlan mekteb-in-e gid-en adam

-3.k. -ÖSF

Ana cümlede *baş ad* ilgi DURUMunda olduğunda, eğer *baş ad*, ad öbeğinin öznesi ise özne görevindeki bir sıfat-fiil yapısı kullanılır, eğer *baş ad*, diğer bazı ad öbeklerinin öznesi ise nesne görevindeki bir sıfat-fiil yapısı kullanılır. Dolayısıyla ilk genellememizi söz edilen DURUMLarı karşılamak amacıyla görece küçük bir yolla genişletebiliriz.

⁴ Yazının orijinalinde *pres.* “present” kısaltması kullanılmıştır (çevirenin notu).

Ama şimdi (15)'teki gibi DURUMLarı inceleyin:

(15) üst-ün -de şarap dur-an masa
-3.k.-bul. -ÖSF

Şu öbekte karşılaştırın:

(16) masa-nın üst-ün-de
-ilgi -3.k. -bul.

(15)'te baş ad *masa*, ana yapıda ne özne ne de özne görevindeki ad öbeğinin bir parçasıdır; burada baş ad *masa* yer zarfı anlatımından silinmiş, ana cümlelerin öznesi *şarap* olmuştur. Bununla beraber özne görevindeki bir sıfat-fiil yapısı kullanılır. İnceleyin:

(17) alt-ın -dan su ak-an kapı
-3.k.-ayr. -ÖSF

(18) üzer-in -de bir kuş otur-an ağaç
-3.k.-bul. -ÖSF

Burada özne görevindeki bir sıfat-fiil yapısının kullanılmasının, her nedense *üstünde*, *altından* veya *üzerinde* gibi deyimsel kuruluşlarla ilgili olmadığı (19)'da gösterilmiştir:

(19) oda-sın -da bir lamba yan-an adam
-3.k. -bul. -ÖSF

Aşağıdaki öbek ile karşılaştırın:

(20) adam-ın oda-sın -da
-ilgi -3.k. -bul.

Burada *odasında* herhangi bir deyimsel işlevde kullanılmamıştır.

(15) ve (17)-(19) örneklerine dikkat edildiğinde, bağımlı cümlelerin öznesi ya açıkça belirsizdir (*bir kuş*, *bir lamba* gibi) ya da belirsiz olarak yorumlanmalıdır (*şarap*, *su* gibi).⁵ Eğer bağımlı cümlelerin öznesi belirli ise durum değişir ve nesne görevindeki sıfat-fiile gerek duyulur:

(21) üst-ün-de şarap-ın dur-duğ-u masa
-3.k.-bul. -ilgi -NSF -3.k.

(22) alt-ın-dan suyun ak-tığ-ı kapı
-3.k.-ayr. -ilgi -NSF-3.k.

(23) üzer-in -de kuş-un otur-duğ-u ağaç
-3.k.-bul. -ilgi -NSF -3.k.

⁵ *bir* tanımlığı bir adın belirsizliğini gösterir; ancak, bir ad, tanımlık olmadan da belirli veya belirsiz olabilir (ayrıca tekil veya çoğul). Dolayısıyla, *üzerinde kuş oturan ağaç* (krş. (18))

TÜRKÇE SIFAT-FİLLER

(24) oda-sın -da lamba-nın yan-dığ-ı adam

-3.k. -bul. -ilgi -NSF-3.k.

Sonuç olarak kurallı ve ilginç bir karşıtlık elde etmekteyiz: *Baş ad*, yer anlatımının ilgi DURUMU almış bir üyesi olduğu durumlarda, eğer bağımlı cümlelerin öznesi belirsiz ise özne görevindeki bir sıfat-fiil yapısı ile, eğer bağımlı cümlelerin öznesi belirli ise nesne görevindeki bir sıfat-fiil yapısı ile karşılaşırız.⁶ Bu durum, ender rastlanan bir gerçek gibi gözükmekte olup, bizi, belirsiz öznelerin daha başka sentaktik özelliklere sahip olup olmadığını görmeye ve incelemeye itmektedir. Bu, basit cümlelerde, sözdiziminde az önce bahsedilenle ilgili olarak karşıtlık olduğunu ortaya çıkarıyor: Türkçe bir cümlede, özne, genelde ilk sırada yer alırken, belirsiz özne, kurallı olarak, eylemin yanındaki pozisyona getirilir. Böylece bu gibi karşıtlıkları buluruz:

(25) su kapı-nın alt-ın-dan ak-ıyor

-ilgi -3.k.-ayr. -şimd.

(26) kapı-nın alt-ın-dan su ak-ıyor

(27) lamba adam-ın oda-sın-da yan-ıyor

-ilgi -3.k.-bul. -şimd.

(28) adam-ın oda-sın-da bir lamba yan-ıyor

Sonuç olarak, göstereceğimiz *Belirsiz Ad Öbeğini Taşıma* kuralının gramerde tam olarak anlaşılabilir bir seviyede olduğunu kabul etmek zorundayız. Türkçe bir cümlede herhangi bir ögenin vurgulanmadığı dizim şöyledir: özne, nesne, dolaylı tümleç, eylem.⁷

(29) adam taş-ı oğlan-a at-tı

-n. -yön. -geç.

“Temel bileşen” kurallarının bu dizimi sağlayacağını varsaymaktayız.⁸ Şimdi, eğer tümleç belirsiz ise, hemen yer değiştirir ve eylemin soluna taşınır; buna ek olarak belirtme eki eksiktir:

(30) adam oğlan-a taş at-tı

Eğer özne belirsiz ise eylemin soluna taşınır:

⁶ Nesne görevindeki sıfat-fiil yapısı özne üzerinde ilgi durumu eki gerektirirken özne görevindeki sıfat-fiil yapısı gerektirmediğinden, bağımlı cümlelerin öznesi eğer belirli ise ilgi durumunda, belirsiz ise yalın durumdadır.

⁷ Sözdizimini ele alan Lewis 1970: 239-241, Kissling 1960: 113-114 gibi gramerler basit sözdiziminde, dolaylı tümlecin nesneden önce geldiğini ileri sürer. Fakat sürekli edindiğim bilgilere göre tersi daha nötrdür. Dolaylı tümleçten önce nesneyi eylemin yakınına koymak Alman dillerini konuşanlar için mantığa aykırı gelebilir.

⁸ Çünkü bunun aksini belirten bir kanıtımız yoktur. (29)’da örneklenen dizim ya “temel oluşum” kurallarına ya da burada tartışılan kurallardan önce uygulanan kurallara dayalı olarak verilmelidir. Sözdiziminde görülen daha başka varyasyonlar *Çalkalama* ile verilmiştir (aşağı bakın).

(31) taş-ı oğlan-a bir adam at-tı

Eğer hem özne hem de tümleç belirsiz ise ikisi birden yer değiştirir ve tümleç, eylemin yakınına konulur; büyük ihtimalle, *taşım*a kuralının yan cümle dizimi bu durumu sağlayacaktır.

(32) oğlan-a bir adam taş at-tı

Zarf öbeği aracılığıyla geçişsiz bir eyleme çoğunlukla yönelme, bulunma ya da ayrılma DURUMunda eşlik edilebilir. Herhangi bir ögenin vurgulanmadığı dizimde sıralama, (33)'teki gibi, özne, zarf öbeği, eylem şeklindedir:

(33) dana-lar bostan-a gir-iyor

-ç. -yön. -şimd.

Eğer özne belirsiz ise, tekrar yer değiştirir.⁹

(34) bostan-a dana-lar gir-iyor

Birbirine benzer, (25)'ten türeyen (26) ya da (27)'den türeyen (28) yapılarını karşılaştırın.

'Belirsiz' tümleçleri *taşım*a kuralı, kimi zaman onlara eşlik eden açık morfolojik fark nedeniyle yaygın olabilir. (belirtme DURUM ekinin olduğu ve olmadığı durumlar).¹⁰ Ancak, literatür, belirsiz öznelerle ilgili kuralların açık bir ifadesini içermez. Sebep, bu kuralların, Türkçede düşük bir seviyede yer alan daha genel *çalkalama* süreci ile karıştırılması olabilir. Türkçe cümlelerin yüzey yapısında, özellikle de gündelik dilde, sözdiziminde, büyük oranda bir değişkenlik bulunmaktadır. Böylece, tekrar (29) ile başlayarak, diğerleriyle birlikte¹¹ aşağıdaki değişik türleri elde edebiliriz:

⁹ Bana öyle geliyor ki belirsiz özne, sadece geçişsiz bir fiile bağlanmış olan zarf öbeğinden sonra, yani eğer zarf öbeği gerçekten eylem öbeğinin bir parçası ise değişir. Eğer (29)'a yer zarfı eklersek, ortaya şu çıkar:

(i) Adam sokağ-ın orta-sın-da taş-ı oğlan-a at-tı

Belirsiz özne ile ilgili cümle şöyle olurdu:

(ii) Bir adam sokağ-ın orta-sın-da taş-ı oğlan-a at-tı

Yukarıda *bir adam* tartışmak üzere olduğumuz kurala göre *çalkalamaya* tabi tutulmasına rağmen şu an üzerinde durduğumuz kural doğrultusunda *taşımaya* maruz kalmaktadır. Benzer şekilde "bir adam bahçede çiçekleri suluyor" örneği için bilgi veren kişinin değerlendirmeleriyle olasılıklar şunlardır:

(iii) Bir adam bahçe-de çiçek-ler-i su-lu-yor (çok iyi)

(iv) Bahçe-de bir adam çiçek-ler-i su-lu-yor (iyi)

(v) Bahçe-de çiçek-ler-i bir adam su-lu-yor (az iyi)

Bu örneklerde geçişsiz eylem ve zarf yapıcı elementler arasındaki ilişkilerin, (34), (26) ve (28)'deki geçişsiz eylem ve zarf yapıcı elementler arasındaki ilişkilerle aynı olmadığı gözlemlenmektedir. Bu durumun, (15) ve (17)-(19) örneklerindeki yapıların neden yalnızca geçişsiz eylemlerle bir arada bulunduğunu açıkladığımı umut etmekteyiz.

¹⁰ Örneğin, bu karşıtlık Grønbech 1936'da genişçe tartışılmıştır.

¹¹ Kabul görmeyen diğer türler ise şunlardır:

*attı adam taşı oğlana

TÜRKÇE SIFAT-FİLLER

- (35) adam taşı oğlana attı
(=29) adam oğlana taşı attı
taşı adam oğlana attı
taşı oğlana adam attı
taşı adam attı oğlana
taşı attı adam oğlana
oğlana adam taşı attı
oğlana taşı adam attı
oğlana attı adam taşı

Böylece, (25)-(26) ya da (27)-(28)'de sergilenen alternasyonun (35)'te sergilenen başka bir *çalkalama* süreci belirtisiyle kolaylıkla karıştırılması mümkündür. Fakat gerçekte, çok sayıda önemli fark bulunmaktadır. Örnek (35)'teki *serbest çalkalama* yalnızca eğer bütün ad öbekleri belirli ise mümkündür. Örneğin, eğer, tümleç belirsiz ise pozisyonunu eylemin önünde sürdürmek zorundadır. Buradan hareketle, (30) ile başlayarak şu örnekleri elde edebiliriz:

- (36) adam oğlana taş attı
(=30) oğlana adam taş attı
oğlana taş attı adam
taş attı adam oğlana

Dilbilgisel açıdan kabul görmeyen diğer farklı varyantlar ise şunlardır:

- (37) *adam taş oğlana attı
*taş adam oğlana attı
*adam oğlana attı taş
*adam attı taş oğlana

Belirsiz özneler ve zarf niteliğindeki ad öbekleriyle ilgili olarak da benzer kısıtlamalar bulunmaktadır.

Belirsiz Olanı Taşıma, belirli ve belirsiz ad öbekleri arasındaki açık bir semantik karşıtlık ile ilişkili, zorunlu bir olaydır. *Çalkalama* ise isteğe bağlı ya da tam olarak ad öbeklerini içeren vurgu ya da odadaki farklılıklar ile ilişkilidir. Buna ek olarak, *Belirsiz Olanı Taşıma*, *Sıfatlaştırmadan* önce gelmek zorundadır, çünkü bu durum özne görevindeki sıfat-fiillerin kullanımını tanımlayabilmemiz açısından ortam sağlamaktadır.

Özne görevindeki sıfat-fiil yapılarının kullanıldığı üç tip örneği tekrar gözden geçirin:

*attı taşı adam oğlana

Bu örnekle en azından, eylemin başa gelmeyebileceğine dair bir kısıtlama getirilmiştir. Türkçede *çalkalama* bu yüzden, tamamıyla serbest değildir.

- (38) *oğlan* mektebe gider (krş. (2)) → mektebe giden oğlan
 adamın oğlu mektebe gider (krş. (5)) → oğlu mektebe giden adam
 masanın üstünde şarap duruyor (krş. (15)) → üstünde şarap duran
masa

Her durumda *baş ad* (yukarıda italik yazılmış), *Belirsiz Olanı Taşıma* uygulandıktan sonra, ana cümledeki ilk addır.

Çalkalama ile oluşturulan cümlede *baş ad* eğer ilk sırada yer alırsa, özne görevindeki bir sıfat-fiil elde etmeyiz. (21)'deki örnek basit bir ana cümle olarak şudur:

- (39) şarap masa-nın üst-ün -de dur-uyor
 -*ilgi* -3.k.-bul. -*şimd.*

Yukarıdaki cümleden *Çalkalama* ile (40) elde edilebilir:

- (40) masanın üstünde şarap duruyor

Bunların her birine karşılık gelen nesne görevinde sıfat-fiil yapıları bulunmaktadır; (40), (21)'e karşılık gelmektedir. (39) daha az kabul edilebilir olan (41)'i verirken, (15) vermeyebilmektedir:¹²

- (41) şarab-ın üst-ün-de dur-duğ-u masa
 -*ilgi* -3.k.-bul. -*NSF* -3.k.

Bundan dolayı, özne ve nesne görevindeki sıfat-fiiller arasındaki seçimi belirleyen *Sıfatlaştırma*, *Çalkalamadan* önce gelmek ama *Belirsiz Olanı Taşıma* kuralını izlemek zorundadır.

Baş ad, cümlede yalnızca ilk sırada yer almak zorunda değildir, aynı zamanda kurallarda belirtilen ölçüde yalın ya da ilgi DURUMUnda da bulunmak zorundadır; eğer ilk ad daha başka bir DURUMda ise özne görevindeki bir sıfat-fiil kullanılmayabilir. Bu nedenle (42)'de *baş ad* ilk sırada ve yönelme DURUMUnda olmasına rağmen bu örnekten, özne görevindeki bir sıfat-fiil yapısı olan (43)'ü türetemeyiz, ancak nesne görevindeki bir sıfat-fiil yapısı olan (44)'ü türetebiliriz:

- (42) bostan-a dana-lar gir-iyor
 (=34) -*yön.* -*ç.e* -*şimd.*
(43) *dana-lar gir-en bostan
 -*ç.e.* -*ÖSF*
(44) dana-lar-ın gir-diğ-i bostan
 -*ç.e.-ilgi* -*NSF* -3.k.

Semantik açıdan benzer (45) ile karşılaştırın:

¹² “Daha az kabul edilebilir” o anadili konuşanların değerlendirmesidir. Sebebi, *şarabın üstünde* dizilişinin ‘on top of the wine’ şeklinde okunmasından kaynaklanan olası anlam belirsizliği ya da yer zarflarının öne geçmesinin *Çalkalamanın* tercih edilen bir biçimi olması olabilir.

TÜRKÇE SIFAT-FİLLER

(45) bostan-ın iç-in -e dana-lar gir-iyor
-ilgi -3.k. -yön. -ç.e. -şimd.

Burada *bostan* ilgi DURUMUndadır ve bunun bir sonucu olarak, özne görevindeki bir sıfat-fiil yapısına izin verilmektedir:

(46) iç -in -e dana-lar gir-en bostan
-3.k. -yön. -ç.e. -ÖSF

Eğer *baş ad* belirtme, bulunma ya da ayrılma DURUMUnda ise özne görevindeki bir sıfat-fiile izin verilmeyeceğini göstermek için benzer örnekler kurulabilir.¹³

Özne görevindeki sıfat-fiil yapısının *başının* yalın ya da ilgi DURUMUnda olması gereken kısıtlama, bizi bu iki DURUMun birlikte sahip olduğu yapısal özelliğin ne olduğunu bulmakta daha uzak bir genellemeye yönlendirmektedir. İlgi DURUMU belirleyicisini ortaya koyan dönüşümün uygulanmasından önce yalın ve ilgi DURUMlarının biçimsel olarak ayırt edilmediği bir seviyenin olduğunu önermek isteriz.

(47)'deki gibi sıradan bir ad tamlaması (48)'deki gibi bir isim-fiil öbeğiyle aynı yüzey yapıya sahiptir:

(47) Ahmed-in şapka-sı
-ilgi -iy.3.k.

(48) Ahmed-in gel-me-si
-ilgi -i.f. -iy.3.k.

Bu kuruluş, tamlayan (veya özne) üzerinde bir ilgi DURUMU ve tamlanan ad (veya isim-fiil) üzerinde uygun iyelik ekini içermektedir. (49) ile karşılaştırm:

(49) a. ben-im şapka-m
-ilgi -iy.1.k.

b. ben-im gel-me-m
-ilgi -i.f. -iy.1.k.

(47) ve (49)'daki gibi yapılara tek bir kuralla ilgi DURUMU belirleyicisi ve iyelik eki¹⁴ ekleyerek bu genellemeyi yakalamak istiyoruz. Fakat (48), açıkça bitimli bir cümleye benzeyen *Ahmet gel + Tense* gibi bir derin yapıdan elde edilmiştir. *İlgi DURUMU Belirleme*, bu nedenle bir dönüşüm olmalıdır, ve biz

¹³ Birkaç atasözünün, bu iddiaya karşı örnek oluşturduğu görülmektedir. Örn. çok tartışılan (Kononov, Lewis ve Lees tarafından) *Güneş girmeyen eve hekim girer* ana cümlesinde baş ad (ev) yönelme durumunda olmak zorundadır; aynı şekilde *Ateş olmayan yerden duman çıkmaz* cümlesinde baş ad (yer) ayrılma durumunda olmak zorundadır. *-Dıg* yapısı Türkçede nispeten yakın zamana dayandığından, bu cümlelerde daha eskicil olan *-En* yapısının korunması, bunların atasözü olmasıyla ilişkilendirilmelidir.

¹⁴ Şüphesiz hatalı bir varsayım ile burada, hem ilgi hem iyelik belirleyicisinin eklendiği aynı kuralı uygulayacağız.

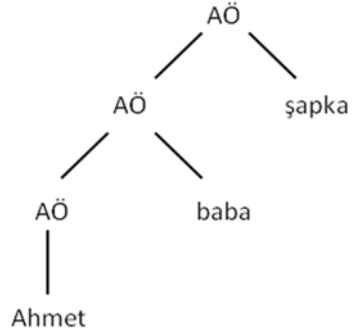
bilinen iyelik ögeleriyle özdeş bir yüzey yapı (48) yaratan bir adlaştırma dönüşümü varsaymalıyız ki, böylece *İlgi DURUMU Belirleme* her iki yapıya da uygulanabilsin.

Burada biçimsel olarak *İlgi DURUMU Belirlemenin* nasıl yapıldığını¹⁵ hatta *Sıfatlaştırma* dönüşümünün nasıl uygulandığını belirlemeye kalkışmayacağız.

¹⁵ Yalın ve ilgi DURUMU öbeği arasındaki (yukarıdaki analize göre) derin yapısal benzerlikle ilgili kısa bir araştırma yapmak faydalı olacaktır.

Aslında bir ad öbeği olan basit bir ad tamlamasında, ad öbeğinin kurucularından herhangi birini içermesi şeklinde genişletilebilen tamlayan da bir ad öbeğidir:

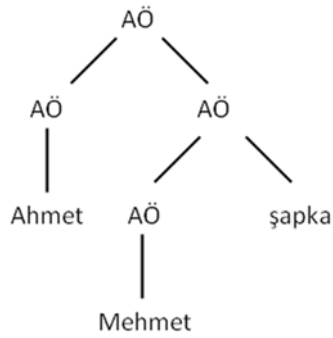
(i)

Ahmed-in baba-sı -nın şapka-sı
-ilgi -iy.3.k.-ilgi -iy.3.k.

Tamlanan ad ve onun tamlayıcılarının bir kurucu oluşturmuş gibi görünmesine karşılık bu kurucu, ad öbeğinin tamlayan ögesi dışındaki herhangi bir kurucusunu da içerecek şekilde genişletilebileceği için ad öbeği olamaz.

(ii)

*Ahmet-in Mehmet-in şapka-sı
-ilgi -ilgi -iy.3.k.

TÜRKÇE SIFAT-FİLLER

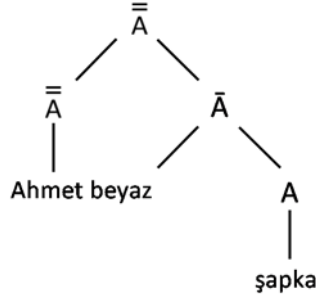
Ancak, eğer bir *İlgi DURUMU Belirleme* kuralı varsa, bu en azından *Sıfatlaştırmanın* verilerini, yani nesne görevindeki sıfat-fiilleri içermektedir. Nesne görevindeki sıfat-fiil ekleri *-Dıg* ve *-EcEg*, (50)'de de görüldüğü gibi olgusal adlı şeklinde de kullanılır:

Yukarıdaki cümlede *şapkanın* hem Ahmet' hem de Mehmet'e ait olan bir eşya olduğu kastedilmektedir.

Tamlanan adın sadece bir tane tamlayan ögeli ad öbeğine sahip olabildiği kısıtlama Türkçe, İngilizce ve Tayca için doğrudur. Bu bakımdan bunun evrensel bir bilgi olarak kabul edilmesini önermekteyiz. Bu bağlamda, *Ahmetin ve Mehmetin şapkası* gibi içinde bir bağlaç olup tamlayanı ad öbeği içeren örnekler karşı örnekler olmadığı gibi, tamlayanı eşlemede ad öbeği içeren *Ahmetin, yani babanın, şapkası* ile aynı anlama gelen *Ahmetin, babanın, şapkası*, gibi örnekler de karşı örnek değildir. *aşçı başı* öbeği, (47) ile aynı tarzda bir ad tamlaması değildir, zira Türkçedeki ilgi DURUMU ekine sahip değildir. Türkçe ve İngilizcede, öbekler farklı şekilde telaffuz edilir: *aşçı şapkası*; (47) *Ahmetin şapkası* gibi. Aynı zamanda her iki dilde de, sıfatlar ve diğer tamlayıcılar tamlayan ve tamlanan arasında yer alabilir: *Ahmetin beyaz şapkası*. Sözü geçen sıfatlar ve diğer tamlayıcılar yalnızca, tartışılan tipteki öbeklerden önce de gelebilirler: *beyaz aşçı şapkası*. **aşçı beyaz şapkası* şeklinde ise olamaz.

Ad öbeğinin iç yapısı için, geleneksel AÖ için \bar{A} , tamlayandan yoksun geri kalan AÖ için \bar{A} kullanarak, Chomsky (1970) tarafından önerilen kuramı uyarlayabiliriz. Sonuç olarak:

(iii)

Ahmet-in beyaz şapka-sı

-ilgi

-iy.3.t.k.

Vardığımız nokta, \bar{A} tarafından tayin edilen bir öbekte birinci \bar{A} olarak, tamlayan belirlenebilir. Ad-fiil öbeğinin öznesi de aynı açılardan belirlenebilir. Basit cümlenin öznesi bir \bar{A} 'dır; cümle, adlaştırma olarak \bar{A} düğümünün altında bir üst cümleye bağlıdır.

Yalın durum ve ilgi durumu arasındaki benzerliğin Chomsky (1970, 211) "cümlelerin ad göstergelerinin iç yapısı" incelemesiyle ilişkili olduğu gözlemlenmektedir. Bir ad öbeğinde tamlayanın gramatikal işlevi, bir cümlede öznenin işlevine benzerdir; bu ilişki, cümlede yalın durum ile, ad öbeğinde ise ilgi durumu ile sağlanır. İlgi durumu ve yalın durum arasındaki farklılık, ilgi durumunun fiilimsi yapılarından farklı şekilde ad öbeklerini göstermesi gibi gözükmektedir.

(50) Ahmet-in gel-diğ -i belli
-ilgi -s.f.e -iy.3.t.k

(50) ile nesne görevindeki bir sıfat-fiil yapısı olan (51) arasındaki benzerliğe dikkat edin:

(51) Ahmet-in gel-diğ -i ev
-ilgi -NSF -iy.3.t.k.

(50) ve (51) açıkça birbirleriyle ilişkilidir, ayrıca (48) gibi, *İlgi DURUMU Belirlemenin* her ikisi için de geçerli olduğunu ileri sürebiliriz.

Diğer bütün DURUM eklerinin belirtilmesi gerekse de, *Sıfatlaştırmanın* uygulandığı noktada, yüzey yapıda ilgi DURUMUnda olan adların belirtilmemesi mümkündür.¹⁶ Eğer *baş ad* yan cümlede ilk sırada yer alıyorsa ve DURUM eki belirtilmiyorsa, *Sıfatlaştırma* özne görevindeki bir sıfat-fiilin yerini doldurur, aksi takdirde nesne görevindeki bir sıfat-fiilin yerini alır. Büyük ihtimalle bağımlı cümledeki *baş adı* bir seferde silmek yerine olası *silme* için, *Sıfatlaştırma*, *baş adı* işaret etmektedir çünkü aksi takdirde (4) *oğlu* gibi örneklerdeki iyeliğin izahı zor olurdu.¹⁷ *İlgi DURUMU* ve *İyelik Belirleme* yüzey yapıda bütün ad tamlamaları için geçerlidir.

Kaynaklar

- CHOMSKY, N. (1970), "Remarks on Nominalization" in R. A. Jacobs and P. S. Rosenbaum, eds., *Readings in English Transformational Grammar*, Ginn and Co., Waltham, Mass.
- GRØNBECH, K. (1936), *Der türkische Sprachbau*, Copenhagen.
- KİSSLING, H. J. (1960), *Osmanisch-Türkische Grammatik*, Harrasowitz, Wiesbaden.
- KONONOV, A. N. (1956), *Grammatika sovremennogo turetskogo literaturnogo jzyka*, Moscow- Leningrad: Izdatel'stvo Akademii Nauk SSSR.
- LEES, R. B. (1970), "Review of Lewis (1967)", *Foundations of Language* 6: 122-137.
- LEWIS, G. L. (1967), *Turkish Grammar*, mimeographed, Center for Middle Eastern Studies, Harvard University.
- POSTAL, P. M. (1970), "On Coreferential Complement Subject Deletion", *Linguistic Inquiry* I: 439-500.
- UNDERHILL, R. (1971), *Turkish Grammar*, mimeographed, Center for Middle Eastern Studies, Harvard University.
- ZİMMER, K. E. (1965), "Review of Lees (1961)", *Word* 21: 123-136.

¹⁶ Bunlar, daha evvelki dönüşümlerle belirtme durumunda ve yönelme durumunun bazı kullanımlarında, tabanda belirtilebilir.

¹⁷ Burada Postal (1970) tarafından önerilen *Doom* yaklaşımı gerekli olabilir; *Sıfatlaştırma* [+*Doom*] özelliğini kullanarak bağımlı cümledeki *baş adı* gösterecek ve böyle gösterilen adlar *İyelik Belirleme* uygulandıktan sonra silinecektir. Susumu Kuno'ya önerisinden dolayı müteşekkirim.

Burada, Postal'ın, *Doom* adlı bir fizikçinin kullandığı bir metodu dilbilime uyarlamasından söz edilmektedir (çevirenin notu).